

Przekonanie o sile poezji w walce z tyranią na podstawie utworu Czesława Miłosza „Który skrzywdziłeś”.

Czesław Miłosz

Który skrzywdziłeś

Który skrzywdziłeś człowieka prostego
Śmiechem nad krzywdą jego wybuchając,
Gromadę błaznów koło siebie mając
Na pomieszanie dobrego i złego,

Choćby przed tobą wszyscy się skłonili
Cnotę i mądrość tobie przypisując,
Złote medale na Twoją cześć kując,
Radzi że jeszcze jeden dzień przeżyli,

Nie bądź bezpieczny. Poeta pamięta.
Możesz go zabić – narodzi się nowy.
Spisane będą czyny i rozmowy.

Lepszy dla ciebie byłby świt zimowy
I sznur i gałąź pod ciężarem zgięta.
(Waszyngton, 1950 z tomu: *Światło dzienne*, 1953)

Autor

Czesław Miłosz – po II wojnie światowej pracował w dyplomacji (Nowy Jork, Paryż). W roku 1950 postanowił pozostać za granicą na stałe (na tę decyzję miała wpływ sytuacja polityczna w Polsce). W kraju uznano go za zdrajcę i przez wiele lat nie publikowano jego utworów.

Czas powstania utworu

Ten wiersz Miłosz napisał w roku 1950, a więc niedługo po doświadczeniach II wojny światowej, a także (to istotne!) w momencie podejmowania decyzji o opuszczeniu Polski. W kraju dopiero co (w roku 1949) na zjeździe Związku Literatów Polskich ograniczono wolność słowa – poeci i pisarze mieli tworzyć w duchu ideologii socjalistycznej. Niektórzy twórcy postanowili opuścić Polskę – zamiast życia w zniewoleniu woleli emigrację.

Tytuł

Taki sam jak pierwsze słowa wiersza. Skierowane wprost do adresata – despotycznego władcy, okrutnego tyrana. Tytuł wskazuje na główny motyw wiersza – problem odpowiedzialności władców za sytuację poddanych. I jeszcze jedno – tytuł wskazuje na relację między: adresatem – władcą a podmiotem lirycznym. Zauważ! Podmiot liryczny zwraca się wprost – używa czasownika w 2. os. lp. (ty). To nie jest forma grzecznościowa, nie tak powinno się zwracać do władcy. Ale to celowy chwyt – w ten sposób podmiot liryczny traktuje adresata jak sędziego – wydaje wyroki, a w dalszej części wiersza nawet mu grozi!

Rodzaj liryki

Przykład **liryki apelu**, liryki zwrotu do adresata. Wyraźnie wyodrębniona apostrofa – w zasadzie cały wiersz jest jedną wielką apostrofą.

Budowa wiersza

Dwie strofy czterowersowe, jedna strofa trzywersowa i jedna dwuwersowa. Każdy wers składa się z jedenastu sylab. W każdym wersie wyraźnie też widać średniówkę między piątą a szóstą sylabą.

Postać mówiąca w wierszu

Wnikliwy obserwator. Ktoś mający zdolność oceniania rzeczywistości. Poszukiwacz prawdy. Buntownik. Emocjonalnie zaangażowany – o tym świadczy drastyczny obraz egzekucji w

ostatniej strofie. Prawdopodobnie poeta, który wie, na czym polega jego zadanie. A może nawet prorok – przecież przepowiada przyszłość tyranowi.

Budowa wiersza

Dwie strofy czterowersowe, jedna strofa trzywersowa i jedna dwuwersowa. Każdy wers składa się z jedenastu sylab. W każdym wersie wyraźnie też widać średniówkę między piątą a szóstą sylabą.

Motywy: władza i poezja

Motyw główny – władza, choć w wierszu to słowo nie pada ani razu.

Ale zobacz, o kim mowa – tchórzliwi, służalczy dworacy, ukłony, fałszywe pochlebstwa to „atrybuty” despotycznej władzy. Wiersz to ostrzeżenie przed konsekwencjami tyranizowania poddanych. Żaden władca nie jest bezkarny. Choćby miał władzę absolutną, nie może swymi rozkazami krzywdzić poddanych. Największą zaś zbrodnią jest krzywda wyrządzona prostemu, niewinnemu człowiekowi. Ona musi być pomszczona.

Można nawet utwór nazwać pewnego rodzaju klątwą – zwróć uwagę na słowa: „Nie bądź bezpieczny”. Tyranowi odebrany został spokój. Nawet zabicie poety go nie przywróci, bo „narodzi się nowy”.

Zadania poezji:

- Buntować się przeciwko wszelkiej niesprawiedliwości.
- Występować w imieniu tych, którym dzieje się krzywda. Nie chować głowy w piasek.
- Otwarcie sprzeciwiać się tyranii, nawet gdyby za bunt przyszło zapłacić życiem.

Poeta ma niezwykłą moc – odpowiada za stan moralny świata, stoi na straży wartości, ma obowiązek zemścić się na despotycznym władcy. Jego utwory będą dowodem krzywd, świadectwem zbrodni. Dlatego nawet najgroźniejszy tyran nie jest bezpieczny – historia oceni go i wyda na niego wyrok.

Konteksty

Nie ma bezpośrednio wskazanych nazwisk czy miejsc, ale kilku nawiązań możemy się domyślać. Niektóre są bardzo bliskie, inne dalsze.

Bardzo bliskie:

- *Pieśń XIV (Wy, którzy Pospolitą Rzeczą władacie)* Jana Kochanowskiego – cechy łączące te dwa utwory (choć dzieli je przecież kilkaset lat) to pouczenia dla władców, ostrzeżenia przed występkami oraz podobna budowa odezwy do rządzących (w stylu mówionym, retorycznym).
- Kontekst historyczny – historia zna już system totalitarny stworzony przez Hitlera. Teraz władzę sprawuje Józef Stalin. Zarówno hitleryzm, jak i stalinizm to okrutne, nieludzkie sposoby rządzenia.

Konteksty dalsze, ale oczywiste:

- Wszystkie utwory poświęcone władzy i odpowiedzialności władców, postacie władców – biblijni Salomon i Dawid, Kreon z Antyfony, władcy historyczno-literaccy – Neron, Faraon.
- Biblijny dekalog (i jego naczelną hasło: Nie krzywdź drugiego człowieka!).

- Utwory o roli i znaczeniu poezji – motyw horacjański (poezja przetrwa stulecia), poezja tyrtejska (porywająca do walki), romantyczne przekonanie, że poezja może kierować narodem i przekazuje nieśmiertelne treści (*Pieśń Wajdeloty* z *Konrada Wallenroda* poznacie w liceum).

Uwaga, data!

Czasami wiele o utworze może powiedzieć data jego powstania. Ten wiersz Miłosz napisał w roku 1950, a więc niedługo po doświadczeniach II wojny światowej, a także (to istotne!) w momencie podejmowania przez Miłosza decyzji o opuszczeniu Polski. W kraju dopiero co (w roku 1949) na zjeździe Związku Literatów Polskich ograniczono wolność słowa – poeci i pisarze mają tworzyć w duchu ideologii socjalistycznej. Niektórzy twórcy postanawiają opuścić Polskę – zamiast życia w zniewoleniu wolą emigrację.

Podmiot liryczny i adresat wiersza, czyli „ja” liryczne i „ty” liryczne

Podmiot liryczny. Co o nim wiadomo?

Wnikliwy obserwator. Ktoś mający zdolność oceniania rzeczywistości. Poszukiwacz prawdy. Buntownik. Emocjonalnie zaangażowany – o tym świadczy drastyczny obraz egzekucji w ostatniej strofie. Prawdopodobnie poeta, który wie, na czym polega jego zadanie. A może nawet prorok – przecież przepowiada przyszłość tyranowi.

Adresat wiersza. Co o nim wiadomo?

Władca, bezduszny, okrutny tyran. Despota. Otoczony „gromadą błaznów”, bez końca wychwalany i podziwiany (oczywiście nieszczerze). Już dawno zatracił poczucie etyki – nie wie, co jest dobre, a co złe. A może wie i celowo czyni zło? W tej roli może wystąpić król, cesarz, ale też przywódca XX-wieczny (Hitler, Stalin).

Środki stylistyczne

Nie ma ich zbyt wiele. Bo nie zawsze są najważniejsze w wierszu. W tym utworze uwagę trzeba zwrócić przede wszystkim na składnię – ona stanowi oś kompozycyjną i podstawę stylizacji literackiej.

Składnia czyli jak zbudowane są zdania w wierszu?

Przyjrzyj się pierwszemu zdaniu – jest nim większy fragment wiersza. Całe dwie pierwsze strofy i urywek pierwszego wersu trzeciej zwrotki. To naprawdę jedno długie zdanie (wypowiedzenie wielokrotnie złożone).

Skupmy się na jego głównych częściach składowych, a przede wszystkim znajdziemy zdanie nadrzędne:

Nie bądź bezpieczny – to **zdanie nadrzędne** rozkazujące, składające się właściwie z samego orzeczenia imiennego. Szukajmy zdania podrzędnego: (ty) *Który skrzywdziłeś człowieka prostego* – to **zdanie podrzędne** podmiotowe, choć podmiotu domyślamy się.

Teraz dwa człony podrzędne (wobec zdania podmiotowego) – okolicznikowe sposobu (w jaki sposób skrzywdziłeś?):

1. *śmiechem nad krzywdą jego wybuchając,*
2. *gromadę błaznów koło siebie mając na pomieszanie dobrego i złego.*

Reszta stanowi części składowe podrzędne wobec zdania nadrzędnego: *Nie bądź bezpieczny*. Upraszczaając, ramę tego całego zdania stanowią słowa:

Który skrzywdziłeś (...), nie bądź bezpieczny.

Dlaczego tyran ma nie czuć się bezpieczny? Bo jest ktoś, kto patrzy, widzi, zapisuje w głowie i zapamięta. Kto to? Poeta. Jeśli on nie przetrwa, pozostanie jego poezja – świadectwo zdarzeń.

Inwersja, czyli szyk przestawny

Jest po to, aby nadać utworowi podniosły, uroczysty, pełen patosu ton. A także nawiązać do najważniejszej w kulturze europejskiej księgi poświęconej moralności i odpowiedzialności – do *Biblii*.

Wiersz Miłosza zawiera też elementy stylu biblijnego – to zabieg **stylizacji literackiej**.

Kilka tropów stylistycznych – pomocnych w roszyfrowaniu wiersza

Apostrofa

Zwróć uwagę – cały wiersz ma formę apostrofy, czyli zwrotu do władcy tyrana.

Epitety

- **Człowiek prosty** – czyli nieskomplikowany, szczery, prawdziwy. Ale też człowiek prosty to ktoś przeciętny, niewykształcony, nawet prymitywny. Ciężko pracuje, nie ma wygórowanych ambicji, musi podporządkowywać się rozkazom władcy, nie ma możliwości zaprotestowania przeciwko tyranii. Jest jednym z wielu tysięcy niewinnych ofiar despotyzmu władcy.
- **Gromada błaznów** – to określenie pochlebców, zauszników, cichych doradców, ludzi strachliwych, gotowych spełnić każdy kaprys, gotowych nawet do popełnienia zbrodni, wyrzeczenia się rodziny i przyjaciół. A wszystko po to, aby zadowolić okrutnego władcę.
- **Złote medale** – symbole wdzięczności, pochwały, kultu, ale też uwielbienia wynikającego ze strachu przed gniewem władcy.
- **Świt zimowy** – ponury, zimny krajobraz, bezlitosny i nieczuły jak okrutny władca. Tyran zasługuje na śmierć w takim właśnie otoczeniu. A dlaczego świt? Bo to zwyczajowa pora wykonywania kary śmierci na zbrodniarzach.
- **Gałąź pod ciężarem zgięta** – zgięta pod ciężarem ciała ludzkiego. A jeśli jeszcze dodamy sznur, to już wiadomo, że mamy mało przyjemny obraz wisielca na drzewie. Popełnił samobójstwo albo ktoś wykonał na nim wyrok. Jeśli sznur służył nie tylko jako pętla, ale i jako więzy krępujące wisielca, to jest to obraz egzekucji. Na kim? Na władcy. Lepsze dla niego byłoby samobójstwo, bo i tak przyszłe pokolenia wydadzą na tyrana wyrok.

Uwaga! POLEMIKA!

Ernest Bryll nie zgadza się z Miłoszem.

Za ponad 20 lat (w 1975 roku) pojawi się pogląd polemizujący z opinią Miłosza. Poeta napisze wiersz **Ten, który...** – ewidentne nawiązanie do utworu *Który skrzywdziłeś...*

*Ten, który skrzywdził człowieka prostego
Wynajdzie rymopisów, co wszystko wymażą
I historyka w dowodach zręcznego
Który wyrzeźbi dzieje z tak dostojną twarzą
Jak nigdy w dziejach jeszcze nie bywało.*

Co to znaczy? Że władca tyran ma większą siłę niż poeta. Dlaczego? Bo w jego kręgu znajdują się poeci i historycy, którzy zatrą prawdę historyczną, podważają to, co napisano przed nimi, upiększają czyny władcy.

Odpowiedz na pytania

I. Sprawdź, o ilu postaciach (alb grupach postaci) wspomina się w utworze. Odszukaj w wierszu fragmenty odnoszące się do każdej z nich. Które postacie i dlaczego da się najlepiej scharakteryzować? Czy jedną z tych postaci jest osoba mówiąca?

W utworze wspomina się o następujących grupach postaci:

- **Władcy**
Najdokładniej scharakteryzowana grupa. Okrucieństwo, brak litości, drwina, zakłamanie – to cechy władców opisanych w wierszu.
Fragmenty wiersza
„Który skrzywdziłeś człowieka prostego
Śmiechem nad krzywdą jego wybuchając,
Gromadę błaznów koło siebie mając”
„Możesz go zabić”
- **Pochlebcy**
Tchórzliwi, zakłamani poplecznicy stanowiący otoczenie okrutnego władcy – boją się o swoje życie i dlatego starają się przypodobać despotcie.
Fragmenty wiersza
„Gromadę błaznów koło siebie mając”
„Choćby przed tobą wszyscy się skłonili
Cnotę i mądrość tobie przypisując,
Złote medale na Twoją cześć kując,
Radzi że jeszcze jeden dzień przeżyli”
- **Ludzie prości**
Oszczędny sposób charakteryzowania. Zauważ: człowiek prosty to metafora narodu, społeczeństwa.
Fragmenty wiersza
„Człowiek prosty”,
„Jego krzywda”
- **Poeci, twórcy**
W wierszu mowa jest o poetach, ale można tę grupę rozszerzyć także na: twórców innych dziedzin sztuki, filozofów, etyków, dziennikarzy. Wszystkich, którzy odważnie przeciwstawiają się okrucieństwu władców.
Fragmenty wiersza
„Poeta pamięta
Możesz go zabić – narodzi się nowy
Spisane będą czyny i rozmowy”.

Najpełniej można scharakteryzować adresata utworu – władcę oraz jego popleczników. Oszczędniej charakteryzowany jest poeta – z nim też utożsamia się autor wiersza.

II. Sformułuj swoją hipotezę (domysł, przypuszczenie) na temat: kto mówi w wierszu? Scharakteryzuj styl wypowiedzi i porównaj go z językiem przytoczonego fragmentu Ewangelii. Jak sądzisz, dla kogo byłby właściwy taki ton wypowiedzi (kto miałby do niego „prawo”)?

Lecz kto by się stał powodem upadku jednego z tych małych, którzy wierzą we mnie, takiemu lepiej byłoby kamień młyński zawiesić u szyi i utopić go w otchłani morskiej.
Ewangelii św. Mateusza

Styl wiersza to świadome nawiązanie do języka Ewangelii – uogólniony sposób charakteryzowania, jednostka jako reprezentant większej grupy (zamiast władców – władca, zamiast narodu – człowiek prosty), złowieszczy obraz śmierci i zasłużonej kary, wyraźny podział na to, co dobre i złe.

Taki ton wypowiedzi właściwy jest dla proroków, kaznodziejów oraz poetów – wieszczów. Można domyślać się, że autor poprzez zastosowanie takiego właśnie stylu samego siebie umiejscawia w tej właśnie grupie wybitnych mówców, myślicieli, sumień narodu.

III. Zastanów się, na jakiej podstawie wiersz Czesława Miłosza można zaliczyć do tekstów lirycznych. Sformułuj na ten temat wypowiedź, w której możesz wykorzystać niektóre z podanych wyrażen: wyznanie, wyraz przekonań, zwrot do osoby, opis uczuć, refleksja o charakterze moralnym, monolog zawierający osąd moralny, zwierzenie.

Wiersz Czesława Miłosza jest poetyckim wyznaniem i wyrazem przekonań moralnych autora. Całość utworu jest zwrotem do władcy – nie konkretnego, lecz symbolicznego, będącego wyobrażeniem okrucieństwa i despotyzmu. Tematem wiersza jest bezkompromisowy i odważny monolog zawierający osąd moralny na temat sposobów sprawowania władzy i odpowiedzialności z tym związanej.

IV. Wyodrębnij wersy, które wskazują i określają adresata wypowiedzi.

Wersy określające adresata wypowiedzi:

- „Który skrzywdziłeś człowieka prostego” (bezlitosny).
- „Śmiechem nad krzywdą jego wybuchając” (bezduszny, okrutny, pozbawiony skrupułów).
- „Gromadę błaznów koło siebie mając” (pewny siebie, łasy na pochlebstwa).
- „Możesz go zabić – narodzi się nowy” (zbrodniarz likwidujący swoich przeciwników).

V. Co wskazuje na to, że adresatem nie jest pojedynczy człowiek i że nie chodzi o przypadek jednostkowej krzywdy?

W wierszu nie pojawia się żadne imię ani nazwisko, nie ma też szczegółów historycznych, które sugerowałyby konkretną osobę jako adresata wiersza. Dzięki temu wiersz jest ponadczasowy, stanowi komentarz do wielu epok i negatywnych przykładów władzy.

- Ten, „który skrzywdził człowieka prostego”, to despota, okrutny władca, ciemniejszy. Może to być okrutny średniowieczny władca feudalny, może to być przywódca totalitarny z XX wieku.
- Natomiast „człowiek prosty” to naród – uczciwy, poddany, pragnący spokojnego, dobrego życia.

VI. Dlaczego krzywdziciel nie jest bezpieczny? Czemu nie może zapobiec? Sformułuj przewodnią myśl wiersza.

Krzywdziciel nie może czuć się bezpieczny, ponieważ nie jest w stanie zapanować nad wszystkimi sferami życia swojego narodu. Nadzór policyjny, terror nie są w stanie uciszyć ludzkich myśli – zawsze znajdzie się ktoś, kto będzie miał odwagę powiedzieć prawdę. Nawet za cenę własnego życia. Myślą przewodnią wiersza jest ostrzeżenie, jakie pod adresem władcy formułuje poeta. Jediną rzeczą, której obawia się despota, jest świadectwo, jakie wystawi o nim poeta – w słowach przekazywanych z ust do ust zawarta zostanie prawda o okrucieństwie rządzących.

VII. Objaśnij sens czwartej strofy.

Czwarta strofa, będąca zakończeniem wiersza, ma złowieszczy charakter – sznur i gałąź pod ciężarem zgięta to obraz wisielca. Śmierć przez powieszenie to śmierć skazańca, odbierana też jako niegodna, hańbiąca. Dlaczego świt? Egzekucje dokonywano najczęściej o świcie.

VIII. Dlaczego cytaty z wiersza *Który skrzywdziłeś* znalazły się na pomniku Poległych Stoczniowców wzniesionym w 1980 roku w Gdańsku?

Pomnik Poległych Stoczniowców został wzniesiony w 1980 roku, ale jest wyrazem hołdu dla zamordowanych i prześladowanych uczestników strajku z 1970 roku. Stoczniowcy buntowali się przeciwko ograniczeniom ich praw, przeciwko pogwałceniu idei demokracji, żądali wolności przekonań, możliwości tworzenia związków zawodowych. Ich protest został brutalnie stłumiony przez socjalistyczne władze. Cytat z wiersza Miłosza doskonale oddaje nastroje stoczniowców i wszystkich tych, którzy pamiętają o ich odważnym proteście.

Który skrzywdziłeś – Czesław Miłosz

Czesław Miłosz

Który skrzywdziłeś

Który skrzywdziłeś człowieka prostego
Śmiechem nad krzywdą jego wybuchając,
Gromadę błaznów koło siebie mając
Na pomieszanie dobrego i złego,

Choćby przed tobą wszyscy się skłonili
Cnotę i mądrość tobie przypisując,
Złote medale na Twoją cześć kując,
Radzi że jeszcze jeden dzień przeżyli,

Nie bądź bezpieczny. Poeta pamięta.
Możesz go zabić – narodzi się nowy.
Spisane będą czyny i rozmowy.

Lepszy dla ciebie byłby świt zimowy
I sznur i gałąź pod ciężarem zgięta.
(Waszyngton, 1950 z tomu: *Światło dzienne*, 1953)

Autor

Czesław Miłosz – po II wojnie światowej pracował w dyplomacji (Nowy Jork, Paryż). W roku 1950 postanowił pozostać za granicą na stałe (na tę decyzję miała wpływ sytuacja polityczna w Polsce). W kraju uznano go za zdrajcę i przez wiele lat nie publikowano jego utworów.

Czas powstania utworu

Ten wiersz Miłosz napisał w roku 1950, a więc niedługo po doświadczeniach II wojny światowej, a także (to istotne!) w momencie podejmowania decyzji o opuszczeniu Polski. W kraju dopiero co (w roku 1949) na zjeździe Związku Literatów Polskich ograniczono wolność słowa – poeci i pisarze mieli tworzyć w duchu ideologii socjalistycznej. Niektórzy twórcy postanowili opuścić Polskę – zamiast życia w zniewoleniu woleli emigrację.

Tytuł

Taki sam jak pierwsze słowa wiersza. Skierowane wprost do adresata – despotycznego władcy, okrutnego tyra. Tytuł wskazuje na główny motyw wiersza – problem odpowiedzialności władców za sytuację poddanych. I jeszcze jedno – tytuł wskazuje na relację między: adresatem – władcą a podmiotem lirycznym. Zauważ! Podmiot liryczny zwraca się wprost – używa czasownika

w 2. os. lp. (ty). To nie jest forma grzecznościowa, nie tak powinno się zwracać do władcy. Ale to celowy chwyt – w ten sposób podmiot liryczny traktuje adresata jak sędziego – wydaje wyroki, a w dalszej części wiersza nawet mu grozi!

Rodzaj liryki

Przykład **liryki apelu**, liryki zwrotu do adresata. Wyraźnie wyodrębniona apostrofa – w zasadzie cały wiersz jest jedną wielką apostrofą.

Budowa wiersza

Dwie strofy czterowersowe, jedna strofa trzywersowa i jedna dwuwersowa. Każdy wers składa się z jedenastu sylab. W każdym wersie wyraźnie też widać średniówkę między piątą a szóstą sylabą.

Postać mówiąca w wierszu

Wnikliwy obserwator. Ktoś mający zdolność oceniania rzeczywistości. Poszukiwacz prawdy. Buntownik. Emocjonalnie zaangażowany – o tym świadczy drastyczny obraz egzekucji w ostatniej strofie. Prawdopodobnie poeta, który wie, na czym polega jego zadanie. A może nawet prorok – przecież przepowiada przyszłość tyranowi.

Budowa wiersza

Dwie strofy czterowersowe, jedna strofa trzywersowa i jedna dwuwersowa. Każdy wers składa się z jedenastu sylab. W każdym wersie wyraźnie też widać średniówkę między piątą a szóstą sylabą.

Motywy: władza i poezja

Motyw główny – władza, choć w wierszu to słowo nie pada ani razu.

Ale zobacz, o kim mowa – tchórzliwi, służalczy dworacy, ukłony, fałszywe pochlebstwa to „atrybuty” despotycznej władzy. Wiersz to ostrzeżenie przed konsekwencjami tyranizowania poddanych. Żaden władca nie jest bezkarny. Choćby miał władzę absolutną, nie może swymi rozkazami krzywdzić poddanych. Największą zaś zbrodnią jest krzywda wyrządzona prostemu, niewinnemu człowiekowi. Ona musi być pomszczona.

Można nawet utwór nazwać pewnego rodzaju klątwą – zwróć uwagę na słowa: „Nie bądź bezpieczny”. Tyranowi odebrany został spokój. Nawet zabicie poety go nie przywróci, bo „narodzi się nowy”.

Zadania poezji:

- Buntować się przeciwko wszelkiej niesprawiedliwości.
- Występować w imieniu tych, którym dzieje się krzywda. Nie chować głowy w piasek.
- Otwarcie sprzeciwiać się tyranii, nawet gdyby za bunt przyszło zapłacić życiem.

Poeta ma niezwykłą moc – odpowiada za stan moralny świata, stoi na straży wartości, ma obowiązek zemścić się na despotycznym władcy. Jego utwory będą dowodem krzywd, świadectwem zbrodni. Dlatego nawet najgroźniejszy tyran nie jest bezpieczny – historia oceni go i wyda na niego wyrok.

Konteksty

Nie ma bezpośrednio wskazanych nazwisk czy miejsc, ale kilku nawiązań możemy się domyślać. Niektóre są bardzo bliskie, inne dalsze.

Bardzo bliskie:

- *Pieśń XIV (Wy, którzy Pospolitą Rzeczą władacie)* Jana Kochanowskiego – cechy łączące te dwa utwory (choć dzieli je przecież kilkaset lat) to pouczenia dla władców, ostrzeżenia przed występkami oraz podobna budowa odezwy do rządzących (w stylu mówionym, retorycznym).
- Kontekst historyczny – historia zna już system totalitarny stworzony przez Hitlera. Teraz władzę sprawuje Józef Stalin. Zarówno hitleryzm, jak i stalinizm to okrutne, nieludzkie sposoby rządzenia.

Konteksty dalsze, ale oczywiste:

- Wszystkie utwory poświęcone władzy i odpowiedzialności władców, postacie władców – biblijni Salomon i Dawid, Kreon z Antygony, władcy historyczno-literaccy – Neron, Faraon.
- Biblijny dekalog (i jego naczelné hasło: Nie krzywdź drugiego człowieka!).
- Utwory o roli i znaczeniu poezji – motyw horacjański (poezja przetrwa stulecia), poezja tyrtejska (porywająca do walki), romantyczne przekonanie, że poezja może kierować narodem i przekazuje nieśmiertelne treści (*Pieśń Wajdeloty* z *Konrada Wallenroda* poznacie w liceum).

Uwaga, data!

Czasami wiele o utworze może powiedzieć data jego powstania. Ten wiersz Miłosz napisał w roku 1950, a więc niedługo po doświadczeniach II wojny światowej, a także (to istotne!) w momencie podejmowania przez Miłosza decyzji o opuszczeniu Polski. W kraju dopiero co (w roku 1949) na zjeździe Związku Literatów Polskich ograniczono wolność słowa – poeci i pisarze mają tworzyć w duchu ideologii socjalistycznej. Niektórzy twórcy postanawiają opuścić Polskę – zamiast życia w zniewoleniu wolą emigrację.

Podmiot liryczny i adresat wiersza, czyli „ja” liryczne i „ty” liryczne

Podmiot liryczny. Co o nim wiadomo?

Wnikliwy obserwator. Ktoś mający zdolność oceniania rzeczywistości. Poszukiwacz prawdy. Buntownik. Emocjonalnie zaangażowany – o tym świadczy drastyczny obraz egzekucji w ostatniej strofie. Prawdopodobnie poeta, który wie, na czym polega jego zadanie. A może nawet prorok – przecież przepowiada przyszłość tyranowi.

Adresat wiersza. Co o nim wiadomo?

Władca, bezduszny, okrutny tyran. Despota. Otoczony „gromadą błaznów”, bez końca wychwalany i podziwiany (oczywiście nieszczerze). Już dawno zatracił poczucie etyki – nie wie, co jest dobre, a co złe. A może wie i celowo czyni zło? W tej roli może wystąpić król, cesarz, ale też przywódca XX-wieczny (Hitler, Stalin).

Środki stylistyczne

Nie ma ich zbyt wiele. Bo nie zawsze są najważniejsze w wierszu. W tym utworze uwagę trzeba zwrócić przede wszystkim na składnię – ona stanowi oś kompozycyjną i podstawę stylizacji literackiej.

Składnia czyli jak zbudowane są zdania w wierszu?

Przyjrzyj się pierwszemu zdaniu – jest nim większy fragment wiersza. Całe dwie pierwsze strofy i urywek pierwszego wersu trzeciej zwrotki. To naprawdę jedno długie zdanie (wypowiedzenie wielokrotnie złożone).

Skupmy się na jego głównych częściach składowych, a przede wszystkim znajdziemy zdanie nadrzędne:

Nie bądź bezpieczny – to **zdanie nadrzędne** rozkazujące, składające się właściwie z samego orzeczenia imiennego. Szukajmy zdania podrzędnego: (ty) *Który skrzywdziłeś człowieka prostego* – to **zdanie podrzędne** podmiotowe, choć podmiotu domyślamy się.

Teraz dwa człony podrzędne (wobec zdania podmiotowego) – okolicznikowe sposobu (w jaki sposób skrzywdziłeś?):

1. *śmiechem nad krzywdą jego wybuchając,*
2. *gromadę błaznów koło siebie mając na pomieszenie dobrego i złego.*

Reszta stanowi części składowe podrzędne wobec zdania nadrzędnego: *Nie bądź bezpieczny*. Upraszczając, ramę tego całego zdania stanowią słowa:

Który skrzywdziłeś (...), nie bądź bezpieczny.

Dlaczego tyran ma nie czuć się bezpieczny? Bo jest ktoś, kto patrzy, widzi, zapisuje w głowie i zapamięta. Kto to? Poeta. Jeśli on nie przetrwa, pozostanie jego poezja – świadectwo zdarzeń.

Inwersja, czyli szyk przestawny

Jest po to, aby nadać utworowi podniosły, uroczysty, pełen patosu ton. A także nawiązać do najważniejszej w kulturze europejskiej księgi poświęconej moralności i odpowiedzialności – do *Biblii*.

Wiersz Miłosza zawiera też elementy stylu biblijnego – to zabieg **stylizacji literackiej**.

Kilka tropów stylistycznych – pomocnych w rozszyfrowaniu wiersza

Apostrofa

Zwróć uwagę – cały wiersz ma formę apostrofy, czyli zwrotu do władcy tyrana.

Epitety

- **Człowiek prosty** – czyli nieskomplikowany, szczery, prawdziwy. Ale też człowiek prosty to ktoś przeciętny, niewykształcony, nawet prymitywny. Ciężko pracuje, nie ma wygórowanych ambicji, musi podporządkowywać się rozkazom władcy, nie ma możliwości zaprotestowania przeciwko tyranii. Jest jednym z wielu tysięcy niewinnych ofiar despotyzmu władcy.
- **Gromada błaznów** – to określenie pochlebców, zauszników, cichych doradców, ludzi strachliwych, gotowych spełnić każdy kaprys, gotowych nawet do popełnienia zbrodni, wyrzeczenia się rodziny i przyjaciół. A wszystko po to, aby zadowolić okrutnego władcę.
- **Złote medale** – symbole wdzięczności, pochwały, kultu, ale też uwielbienia wynikającego ze strachu przed gniewem władcy.
- **Świt zimowy** – ponury, zimny krajobraz, bezlitosny i nieczuły jak okrutny władca. Tyran zasługuje na śmierć w takim właśnie otoczeniu. A dlaczego świt? Bo to zwyczajowa pora wykonywania kary śmierci na zbrodniarzach.
- **Gałęż pod ciężarem zgięta** – zgięta pod ciężarem ciała ludzkiego. A jeśli jeszcze dodamy sznur, to już wiadomo, że mamy mało przyjemny obraz wisielca na drzewie. Popełnił samobójstwo albo ktoś wykonał na nim wyrok. Jeśli sznur służył nie tylko jako pętla, ale i jako więzy krępujące wisielca, to jest to obraz egzekucji. Na kim? Na władcy. Lepsze dla niego byłoby samobójstwo, bo i tak przyszłe pokolenia wydadzą na tyrana wyrok.

Uwaga! POLEMIKA!

Ernest Bryll nie zgadza się z Miłoszem.

Za ponad 20 lat (w 1975 roku) pojawi się pogląd polemizujący z opinią Miłosza. Poeta napisze wiersz **Ten, który...** – ewidentne nawiązanie do utworu *Który skrzywdziłeś...*

*Ten, który skrzywdził człowieka prostego
Wynajdzie rymopisów, co wszystko wymażą
I historyka w dowodach zręcznego
Który wyrzeźbi dzieje z tak dostojną twarzą
Jak nigdy w dziejach jeszcze nie było.*

Co to znaczy? Że władca tyran ma większą siłę niż poeta. Dlaczego? Bo w jego kręgu znajdują się poeci i historycy, którzy zatrą prawdę historyczną, podważą to, co napisano przed nimi, upiększą czyny władcy.

Odpowiedz na pytania

I. Sprawdź, o ilu postaciach (alb grupach postaci) wspomina się w utworze. Odszukaj w wierszu fragmenty odnoszące się do każdej z nich. Które postacie i dlaczego da się najlepiej scharakteryzować? Czy jedną z tych postaci jest osoba mówiąca?

W utworze wspomina się o następujących grupach postaci:

- **Władcy**
Najdokładniej scharakteryzowana grupa. Okrucieństwo, brak litości, drwina, zakłamanie – to cechy władców opisanych w wierszu.
Fragmenty wiersza
„Który skrzywdziłeś człowieka prostego
Śmiechem nad krzywdą jego wybuchając,
Gromadę błaznów koło siebie mając”
„Możesz go zabić”
- **Pochlebcy**
Tchórzliwi, zakłamanani poplecznicy stanowiący otoczenie okrutnego władcy – boją się o swoje życie i dlatego starają się przypodobać despotcie.
Fragmenty wiersza
„Gromadę błaznów koło siebie mając”
„Choćby przed tobą wszyscy się skłonili
Cnotę i mądrość tobie przypisując,
Złote medale na Twoją cześć kując,
Radzi że jeszcze jeden dzień przeżyli”
- **Ludzie prości**
Oszczędny sposób charakteryzowania. Zauważ: człowiek prosty to metafora narodu, społeczeństwa.
Fragmenty wiersza
„Człowiek prosty”,
„Jego krzywda”
- **Poeci, twórcy**
W wierszu mowa jest o poetach, ale można tę grupę rozszerzyć także na: twórców innych dziedzin sztuki, filozofów, etyków, dziennikarzy. Wszystkich, którzy odważnie przeciwstawiają się okrucieństwu władców.

Fragmenty wiersza
„Poeta pamięta
Możesz go zabić – narodzi się nowy
Spisane będą czyny i rozmowy”.

Najpełniej można scharakteryzować adresata utworu – władcę oraz jego popleczników.
Oszczędniej charakteryzowany jest poeta – z nim też utożsamia się autor wiersza.

II. Sformułuj swoją hipotezę (domysł, przypuszczenie) na temat: kto mówi w wierszu? Scharakteryzuj styl wypowiedzi i porównaj go z językiem przytoczonego fragmentu Ewangelii. Jak sądzisz, dla kogo byłby właściwy taki ton wypowiedzi (kto miałby do niego „prawo”)?

Lecz kto by się stał powodem upadku jednego z tych małych, którzy wierzą we mnie, takiemu lepiej byłoby kamień młyński zawiesić u szyi i utopić go w otchłani morskiej.
Ewangelii św. Mateusza

Styl wiersza to świadome nawiązanie do języka Ewangelii – uogólniony sposób charakteryzowania, jednostka jako reprezentant większej grupy (zamiast władców – władca, zamiast narodu – człowiek prosty), złowieszczy obraz śmierci i zasłużonej kary, wyraźny podział na to, co dobre i złe.

Taki ton wypowiedzi właściwy jest dla proroków, kaznodziejów oraz poetów – wieszczów. Można domyślać się, że autor poprzez zastosowanie takiego właśnie stylu samego siebie umiejscawia w tej właśnie grupie wybitnych mówców, myślicieli, sumień narodu.

III. Zastanów się, na jakiej podstawie wiersz Czesława Miłosza można zaliczyć do tekstów lirycznych. Sformułuj na ten temat wypowiedź, w której możesz wykorzystać niektóre z podanych wyrażen: wyznanie, wyraz przekonań, zwrot do osoby, opis uczuć, refleksja o charakterze moralnym, monolog zawierający osąd moralny, zwierzenie.

Wiersz Czesława Miłosza jest poetyckim wyznaniem i wyrazem przekonań moralnych autora. Całość utworu jest zwrotem do władcy – nie konkretnego, lecz symbolicznego, będącego wyobrażeniem okrucieństwa i despotyzmu. Tematem wiersza jest bezkompromisowy i odważny monolog zawierający osąd moralny na temat sposobów sprawowania władzy i odpowiedzialności z tym związanej.

IV. Wyodrębnij wersy, które wskazują i określają adresata wypowiedzi.

Wersy określające adresata wypowiedzi:

- „Który skrzywdziłeś człowieka prostego” (bezlitosny).
- „Śmiechem nad krzywdą jego wybuchając” (bezduszny, okrutny, pozbawiony skrupułów).
- „Gromadę błaznów koło siebie mając” (pewny siebie, łasy na pochlebstwa).
- „Możesz go zabić – narodzi się nowy” (zbrodniarz likwidujący swoich przeciwników).

V. Co wskazuje na to, że adresatem nie jest pojedynczy człowiek i że nie chodzi o przypadek jednostkowej krzywdy?

W wierszu nie pojawia się żadne imię ani nazwisko, nie ma też szczegółów historycznych, które sugerowałyby konkretną osobę jako adresata wiersza. Dzięki temu wiersz jest ponadczasowy, stanowi komentarz do wielu epok i negatywnych przykładów władzy.

- Ten, „który skrzywdził człowieka prostego”, to despota, okrutny władca, ciemężyciel. Może to być okrutny średniowieczny władca feudalny, może to być przywódca totalitarny z XX wieku.
- Natomiast „człowiek prosty” to naród – uczciwy, poddany, pragnący spokojnego, dobrego życia.

VI. Dlaczego krzywdziciel nie jest bezpieczny? Czemu nie może zapobiec? Sformułuj przewodnią myśl wiersza.

Krzywdziciel nie może czuć się bezpieczny, ponieważ nie jest w stanie zapanować nad wszystkimi sferami życia swojego narodu. Nadzór policyjny, terror nie są w stanie uciszyć ludzkich myśli – zawsze znajdzie się ktoś, kto będzie miał odwagę powiedzieć prawdę. Nawet za cenę własnego życia. Myślą przewodnią wiersza jest ostrzeżenie, jakie pod adresem władcy formułuje poeta. Jediną rzeczą, której obawia się despota, jest świadectwo, jakie wystawi o nim poezja – w słowach przekazywanych z ust do ust zawarta zostanie prawda o okrucieństwie rządzących.

VII. Objaśnij sens czwartej strofy.

Czwarta strofa, będąca zakończeniem wiersza, ma złowieszczy charakter – sznur i gałąź pod ciężarem zgięta to obraz wisielca. Śmierć przez powieszenie to śmierć skazańca, odbierana też jako niegodna, hańbiąca. Dlaczego świt? Egzekucje dokonywano najczęściej o świcie.

VIII. Dlaczego cytaty z wiersza *Który skrzywdziłeś znalazły się na pomniku Poległych Stoczniovców wzniesionym w 1980 roku w Gdańsku?*

Pomnik Poległych Stoczniovców został wzniesiony w 1990 roku, ale jest wyrazem hołdu dla zamordowanych i prześladowanych uczestników strajku z 1970 roku. Stoczniovcy buntowali się przeciwko ograniczeniom ich praw, przeciwko pogwałceniu idei demokracji, żądali wolności przekonań, możliwości tworzenia związków zawodowych. Ich protest został brutalnie stłumiony przez socjalistyczne władze. Cytat z wiersza Miłosza doskonale oddaje nastroje stoczniovców i wszystkich tych, którzy pamiętają o ich odważnym proteście.